

FELICIJA BORTKEVIČIENĖ – POLITIKĖ

LIUDAS SUBAČIUS

*Vilniaus Trakų Vokės vidurinė mokykla
Vilnius Trakų Vokė secondary school
Trampolio g. 5, LT-02232 Vilnius
El. paštas l.subacius@yahoo.com*

Santrauka

Straipsnyje pirmą kartą istoriografijoje išsamiau apžvelgiama vienos žymiausių XX a. pirmosios pusės visuomenės veikėjų – Felicijos Bortkevičienės politinė veikla. Remiantis amžininkų atsiminimais, nagrinėjamas jos vaidmuo 1905 m. revoliucijos ir po jos vykusio Didžiojo Vilniaus Seimo metu. Vertinama, kokios pozicijos F. Bortkevičienė laikėsi Lietuvos geopolitikos atžvilgiu 1917 m. Rusijos lietuvių suvažiavime ir po jo. Aptariamas jos dalyvavimas politiniame Lietuvos gyvenime 1918–1926 m. Pateikiama F. Bortkevičienės laikysena A. Smetonos autoritarinio režimo ir jį lydėjusio komunistinių nuotaikų įsivyravimo liaudininkų gretose atžvilgiu.

Esminiai žodžiai: revoliucija; Didysis Vilniaus Seimas; Rusijos lietuvių suvažiavimas; Steigiamasis Seimas; valstiečiai liaudininkai; diktatūra; demokratija; kultūrbolševizmas; Lietuvos Laisvos Darbo Respublikos kūrimo programa.

Įvadas

Nepriklausomą Lietuvą nepaprastai sudėtingomis XX a. pradžios sąlygomis kūrė siauras būrelis iš valstiečių kilusių jaunų inteligentų vyrų. Tarp jų buvo ir kelios moterys, kai kurios netgi bajoriškos kilmės: G. Petkevičaitė-Bitė, Žemaitė, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, S. Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda, G. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana. Tačiau ryškiausia iš jų buvo Felicija Povickaitė-Bortkevičienė (1873–1945 m.), nuopelnais mūsų tautos atgimimui, kultūrai pralenkusi daugelį to meto garsių vyriškos giminės atstovų.

Išauklėta meilės lietuvybei dvasia, F. Bortkevičienė visas savo jėgas atidavė tautiniam kultūriniam Lietuvos atgimimo judėjimui. Jos gyvenimo tikslą galima nusakyti trimis žodžiais: šviesti – padėti – gelbėti¹. Būdamą vos 21 metų ji sėkmingai įsilieja į G. Petkevičaitės ir J. Juškytės organizuojamą „Žiburėlio“ draugiją, kuri šelpė neturtingus, bet gabius mokinius. 1899 m. ištekėjusi už inžinieriaus Jono Bortkevičiaus ir apsigyvenusi Vilniuje, pasineria į visuomeninę veiklą. Priklauso slaptam „Dvylikos Vilniaus apaštalu“ būreliui. Aktyviai dalyvauja renginiuose lietuvybei Vilniuje skleisti. 1902 m. pakeičia suimtą nuolatinį Vilniaus knygnešį Motiejų Baltūšį. 1904–1906 m. aktyviai įsilieja į revoliucinę veiklą. Nuo 1906 m. rūpinasi Lietuvos demokratų partijos laikraščių leidimu. 1904–1914 m. organizuoja „Kankinių kasos“ veiklą. 1915–1918 m. – „Lietuvių globos“ organizacijos primininkė². 1915 m. tampa Vilniaus masonų ložės „Lietuva“ nare;³ 1921–1922 m. – Lietuvos valstiečių sąjungos atstovė Steigiamajame Seime. 1922–1935 m. – valstiečių liaudininkų centro komiteto narė. 1920–1940 m. – akcinės bendrovės „Varpas“ direktorė. 1926 m. vasarą – kandidatė į prezidentus⁴. 1919–1939 – aktyvi Moterų globos draugijos narė. 1941–1944 m. – pagrindinės antihitlerinės veiklos dalyvė...⁵

¹ Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 8.

² Felicijos Bortkevičienės autobiografija. *LNB RS*. F. 68, 2.

³ *Pažintis su Lietuva*. Kaunas, 1999, t. 1, p. 126.

⁴ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 4-asis posėdis, 1926 m. birželio 7 d., p. 2.

⁵ Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 8.

Apžvelgti visą F. Bortkevičienės veiklą reikėtų atskiros monografijos. Todėl šiame straipsnyje apie ją kalbėsime tik kaip apie politikę.

Ilgą laiką neliesta F. Bortkevičienės gyvenimo istorija 1993 m. visuomenei buvo pristatyta ją asmeniškai pažinojusio J. Būtėno biografinėje apybraižoje „Gyvenusi kitiems“. Apie F. Bortkevičienę rašyta R. Janušo, K. Skliutausko, J. Daugėlos, R. Narbutaitės, Ž. Kriaučiūnienės, J. Rudoko, E. Bielskienės, A. Steponaitienės, J. Bulotos, išeivių J. Kilnos, R. Skipičio ir kitų autorių bendresnio pobūdžio straipsniuose⁶. Juose F. Bortkevičienė pristatoma kaip labdaros organizatorė, „Lietuvos ūkininko“, „Lietuvos žinių“ leidėja ir redaktorė, kalinių globėja ir pan. Susidaro įspūdis, kad apie F. Bortkevičienę, kaip politikę, kalbėti vengiama. Išimtis yra V. Jurėnienė, kuri savo tyrimuose pamini F. Bortkevičienės veiklą Didžiojo Vilniaus Seimo (1905 m.) ir Steigiamojo Seimo (1921–1922 m.) metu⁷.

1905 metų revoliucijos veikėja

F. Bortkevičienės politinės veiklos pradžią galime sieti su Lietuvos demokratų partijos (toliau – LDP) įkūrimu 1902 m. spalio 17 d. Pastebėtina, jog LDP programos reikalais buvo posėdžiaujama Felicijos ir Jono Bortkevičių namuose. Nieko keista, juk iki pat 1905-ųjų revoliucijos ir

⁶ Janušas, R. Atsiminimai ir paieškos. *Literatūra ir menas*. 1993, rugsėjo 18, p. 23; Skliutauskas, J. Kasdieninio gerumo brangakmeniai susilydę į vienos moters gyvenimą. *Lietuvos rytas*. 1993, rugsėjo 7, p. 23; Daugėla, J. Gyvenusi kitiems. *Ūkininkas*. 1993, Nr. 48, p. 2; Narbutaitė, R. F. Bortkevičienei 120. *Tarp knygų*. 1993, Nr. 8, p. 33; Kriaučiūnienė, Ž. Vargstančiųjų globėja. *Tiesa*. 1993, rugsėjo 29, p. 6; Rudokas, J. Du Felicijos Bortkevičienės gyvenimai. *Veidas*. 2003, rugpjūtis, p. 40; Bielskienė, E. Moters stiprybė. *Panevėžio rytas*. 1994, sausio 5, Nr. 2, p. 6; Steponaitienė, A. Garbinga moteris. *Knygnešys*. 1991, Nr. 2, p. 20–21; Bulota, J. Nenulenkusi galvos. *Gimtas kraštas*. 1989, birželio 15, p. 5; Kilna, J. Prisiminkime F. Bortkevičienę. *Sėja*. Melrose Park. 1959, Nr. 6, p. 36; Skipitis, R. F. Bortkevičienę prisiminus. *Sėja*. Melrose Park. 1961, Nr. 6, p. 16.

⁷ Jurėnienė, V. Lietuvos moterų judėjimo integralumas tautiniame judėjime. (www.moterys.lt); Jurėnienė, V. F. Bortkevičienės vaidmuo feministiniame judėjime Lietuvoje. *Dvasinės vertybės žinių visuomenėje*. Vilnius, 2003, p. 24.

jos metu šie namai buvo viešojo lietuvių gyvenimo centras, ir visa, kas vykdavo Vilniuje, sulaukdavo juose didesnio atgarsio⁸.

1905 m. pradžioje Lietuvą pasiekė Rusijoje kilusios revoliucijos banga. Miestuose ir miesteliuose prasidėjo mitingai bei demonstracijos, kurios neretai baigdavosi susidūrimais su policija ir kariuomene. Lietuvoje revoliucija nusidažė nacionalinėmis spalvomis: žmonės atstatydavo rusų valdininkus, mokytojus, į jų vietas skirdami savus, lietuvius. Spalio mėnesį visoje Rusijoje, taip pat ir Lietuvoje, prasidėjus visuotiniam politiniam streikui, caras spalio 17 d. paskelbė manifestą, žadėjusį demokratines laisves ir įstatymų leidžiamosios Dūmos sušaukimą⁹.

LDP, kurios centro komiteto nare buvo F. Bortkevičienė, tuomet rodė itin didelį aktyvumą. „Varpas“ niekuomet nebuvo taip gyvas, kaip anuo metu, reagavo į visus svarbesnius įvykius, griežčiausiai peikdavo oportunisto apsišaukimus. Išleista ir išplatinta tūkstančiai atsišaukimų. Pats platinimas buvo labai gerai organizuotas, todėl atsišaukimai pasiekdavo tolimiausias vietas. Tuomet man pačiai tekdavo dažnai važinėti literatūros Tilžėn ir Kybartuosna, kur susidurdavau su Vincu Kapsuku, tada socialdemokratu – atskalūnu, „Draugo“ organizacijos vadu. Buvome susitarę, kad jis kartu su savo literatūra pristatinės Lietuvos Demokratų partijos literatūrą už tam tikrą atlyginimą, kurį aš turėčiau susimokėti kitam kontrabandininkui. Kadangi buvo pastebėta, kad socialdemokratai dažnai savo partijos tikslam dažnai pasinaudodavo LDP kuopomis, ką ir pats Kapsukas prisipažino, tai aš nenutraukiau ryšių su kitais kontrabandininkais ir jam pasakiau apie ne kurių socialdemokratų elgesį, kartu nurodžiau, LSDP fanatikai sudegindavo atimtą iš žmonių LDP literatūrą“, – minint 20-ąsias Didžiojo Vilniaus Seimo metines prisiminimais dalijosi F. Bortkevičienė. Sutikdamas su F. Bortkevičienės išsakyta bendros LSDP ir LDP revoliucinės veiklos idėja, V. Kapsukas netoleravo tokių LSDP fanatikų veiksnu¹⁰.

⁸ Marcinkevičienė, D. *Žymios Lietuvos moterys XIX a. antroje pusėje*. Vilnius, 1997, p. 163.

⁹ Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996, p. 43.

¹⁰ Bortkevičienė, F. Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas. *Lietuvos žinios*. 1925, gruodžio 6, p. 4.

Bandant suvienyti LSDP ir LDP jėgas, rengti šių partijų pasitarimai. Vienas įvyko 1904 m. pabaigoje (susirinkimo organizatoriaus ir vietos sužinoti nepavyko)¹¹. Kitas susitikimas, surengtas F. Bortkevičienės iniciatyva, 1905 m. kovo mėn. įvyko jos bute, labiau žinomame kaip pažangios inteligentijos susirinkimų vieta. Susirinko pilnas salonas dalyvių: jame dalyvavo dr. J. Bagdonas, V. Kapsukas, P. Višinskis, K. Grinius, S. Kairys, J. Vileišis ir kiti¹². Buvo aptariamas bendros politinės veiklos klausimas. Susitikime LSDP ir LDP partijos susitarė kartu kovoti prieš carizmą ir vieni kitiems nekenkti. Panašių F. Bortkevičienės rengtų susitikimų būta ir daugiau.

Kaip matome, drašos ir apskrumo šiai energingai moteriai tikrai netrūko. Būdamą viena iš 1905 m. susikūrusios moterų sąjungos vadovių, F. Bortkevičienė, kartu su kitomis sąjungos narėmis, surinko 230 parašų ir 1905 m. birželio 30 d. išsiuntė į Maskvą protestą prieš Bulygino rengiamą valstybės Dūmos rinkimų įstatymo projektą. Jame taip pat pakartojo ir savo programos 1-ąjį punktą: iškovoti autonomiją Lietuvai etnografinėse ribose su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, lygiu, slaptu, tiesioginiu balsavimu. Šis punktas nepraėjus nė pusei metų, aktyviai veikiant F. Bortkevičienei, bent iš dalies buvo įgyvendintas¹³.

Didžiojo Vilniaus Seimo organizacinio komiteto narė (1905 11 01–1905 12 05)

Į 1905 m. lapkričio mėn. išrinktą Organizacinį suvažiavimo komitetą Didžiajam Vilniaus Seimui šaukti įėjo dvi moterys – F. Bortkevičienė ir O. Sapkauskaitė. Dėl nesutarimų organizaciniame komitete F. Bort-

¹¹ Bortkevičienė, F. Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas. *Lietuvos žinios*. 1925, gruodžio 6, p. 4.

¹² Toliušis, Z. F. Bortkevičienė. *LNB RS*. F. 66, 13, p. 14.

¹³ Mašiotienė, O. *Moterų politinis ir valstybiniai tautiškas darbas 1907–1937 m.* Kaunas, 1938, p. 7.

kevičienė, kartu su A. Domaševičiumi ir V. Sirutavičiumi, norėjo iš jo pasitraukti, tačiau LDP lyderis P. Višinskis įtikino ją likti¹⁴. Šis faktas rodo, kad F. Bortkevičienė tuomet buvo itin svarbus ir įtakingas asmuo Lietuvos demokratų partijoje ir apskritai visuomenėje.

Suvažiavimo metu buvo įkurta Lietuvos valstiečių sąjunga (toliau – LVS), kurios centro komiteto reikalų vedėja tapo F. Bortkevičienė¹⁵. Jos iniciatyva sąjunga Seimui pasiūlė į rezoliuciją įtraukti punktą, kuriame būtų įteisintas abiejų lyčių lygiateisiškumas. Valstiečių sąjungos pasiūlymu I-ajame Lietuvos autonomijos punkte buvo numatyta: „Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, lygiu, slaptu, tiesiu balsavimu, neskiriant lyties, tikėjimo, tautybės“¹⁶.

Labai vertingi F. Bortkevičienės bendražygių atsiminimai, apibūdinantys jos veiklą Didžiojo Vilniaus Seimo metu. E. Galvanauskas, prisimindamas suvažiavimą, memuaruose apie F. Bortkevičienę rašė: „...čia ir vėl nenuilstanti darbininkė p. F. Bortkevičienė, kuriai užkraunami visi praktiniai darbai ir kurios visur pilna. Ji kalba mažai, bet ją surasi prie kiekvieno darbo“¹⁷.

Didžiojo Vilniaus Seimo tvarkdario A. Rusecko teigimu, organizacinio komiteto narė F. Bortkevičienė itin daug nuveikė užtikrindama konstruktyvų darbą ir tvarką posėdžių metu. Ji ir kiti LDP lyderiai nuolat vedė derybas su LSDP, kad jie nesinaudotų nepriimtinais įtikinėjimo metodais: švilpimu, trypimu, mojavimu kėdėmis aplink galvą ir pan.¹⁸

Z. Toliušis F. Bortkevičienę prisiminė kaip Didžiojo Vilniaus Seimo pirmininko J. Basanavičiaus saugotoją nuo tuometinio Vilniaus generalgubernatoriaus Frezė, kuris, pasak pačios F. Bortkevičienės, labai norėjo paveikti DVS nutarimus ir siuntė pas J. Basanavičių mandagius

¹⁴ Toliušis, Z. F. Bortkevičienė. *LNB RS*. F. 66, 13, p. 14.

¹⁵ Miknys, R. *LDP 1902–1915 m.* Vilnius, 1995, p. 53.

¹⁶ Jurėnienė V. Lietuvos moterų judėjimo integralumas tautiniame judėjime. (www.moters.lt);

¹⁷ Iš 1905 m. Ernesto Galvanausko atsiminimų. *Lietuvos žinios*. 1925, gruodžio 11, p. 3.

¹⁸ Ruseckas, A. Prieš 20 metų (Vilniaus Seimą prisiminus). *Lietuvos žinios*. 1925, gruodžio 12, p. 3.

valdininkus, su kuriais pastarasis nenorėjo gadinti santykių¹⁹. Toks susitikimas galėjo sudrumsti normalią posėdžių eigą. Todėl F. Bortkevičienė, pasitelkusi savo vyrą ir LSDP narį V. Sirutavičių, nė iš tolo neprileido Frezė pasiuntinių prie DVS pirmininko²⁰.

G. Petkevičaitė, prisimindama Didįjį Vilniaus Seimą ir F. Bortkevičienės vaidmenį jame, rašė: „Didžiajame Seime savo akimis išvydau, kiek iniciatyvos, energijos, pasiaukojimo dėjo tada F. Bortkevičienė <...> Nors viešai susirinkime ji balso nekėlė, bet puikiai orientavosi to meto politiniuose klausimuose, nesiliovė tartis su atskirais veikėjais ir remti juos naudingais svarbiam susirinkimui nurodymais ir patarimais.

Be to, Seimo dalyvius, grįžtančius į kaimą, aprūpino kiekvieną skyrium reikalingais spaudiniais, ypač dienos įvykiams ir seimo nutarimams pašvęstu „Lietuvos Ūkininko“ numeriu“²¹. Negailėjo niekam duoti nurodymų gyvu žodžiu ir padrašinių stoti į kovą prieš savo tautos skriaudas: po Seimo F. Bortkevičienė, „įteikusi revoliucinės literatūros išsiuntė mane su Pranu Siūleliu Trakų apskritin vykdyti gyvenime Seimo nutarimų: šalinti policininkų, rusų pastatytų viršaičių ir kitų rusų ponų“, – prisimena Danielius Alseika²².

Taigi, kaip matome iš Didžiojo Vilniaus Seimo amžininkų atsiminimų, mūsų dienų istorikų tyrinėjimų, F. Bortkevičienės įnašas į vieno iš svarbiausių XX a. lietuvių suvažiavimų organizacinį darbą tikrai nemažas. F. Bortkevičienė, būdama Didžiojo Vilniaus Seimo organizacinio komiteto narė, rūpinosi didžiąja dalimi praktinių darbų. Sunku nusakyti visuomenininkės neginčytiną įtaką ir svarbą Lietuvos demokratų partijai dalyvaujant organizacinio komiteto veikloje ir suvažiavimo posėdžiuose. Visuomet pasisakydama už vyrų ir moterų lygiateisiškumą, keldama Lietuvos autonomijos klausimą, F. Bortkevičienė nemėgo tuščiažodžiauti

¹⁹ Moticka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 244–245.

²⁰ Toliušis, Z. F. Bortkevičienė. *LNB RS*. F. 66, 13, p. 15.

²¹ Petkevičaitė, G. F. Bortkevičienės kaip moteries visuomenininkės tipas. *Raštai*, Vilnius, 1968, t. 6, p. 699.

²² Alseika, D. *Marijos Gimbutienės tėvas* – <http://samogitia.mch.mii.lt/KULTURA/alseika.lt.htm>

politinėse batalijose. Jai arčiau širdies buvo praktinė organizacinė veikla²³. Būdama gera diplomatė, neretai taikydavo ir ramindavo Didžiojo Vilniaus Seimo posėdžių metu įsiaudrinusius dalyvius. Negailėjo naudingų patarimų, skatino kovoti už tautos laisvę.

Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse

1917 m. vasario mėn. revoliucijos metu streikavę darbininkai, maištavę kareiviai inspiravo Tarybų kūrimąsi. Kovo 15 d. imperatorius Nikolajus II atsisakė sosto ir valdžią perdavė laikinajai vyriausybei, vadovaujamai kunigaikščio Lvovo. Nuvertus caro valdžią ir susidarius laikinajai A. Kerensko vyriausybei, iš pagrindžio išėjo ir visos lietuvių politinės srovės, partijos. Vasario 13 d. sudaryta Tautos pažangos partija, krikščionys demokratai, katalikai, socialdemokratai ir LDP²⁴. Kovo 26 d. įvyko LDP (socialistų liaudininkų)* Petrapilio srities steigimasis susirinkimas. Atsistojimu pagerbus žuvusiųjų už laisvę ir socializmą atminimą bei susirinkimo pirmininku pakvietus M. Januškevičių, F. Bortkevičienė (šiam susirinkime išrinkta į literatūros komisija) apžvelgė partijos veiklą nuo jos pradžios iki 1914 m. vasarą prasidėjusio karo.

Kovo 13 d. įvyko steigiamasis Tautos tarybos susirinkimas. 1917 m. balandžio 19 d. pasitarime buvo nutarta 1917 m. gegužės 27 d. Petrapilyje sušaukti visų Rusijoje gyvenančių lietuvių Seimą, kuris pareikštų visam

²³ Paramskas, B. Humaniškumo idealistė. *Varpas*. 1970, Nr. 10, p. 90.

²⁴ Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 100.

* Lietuvos socialistų liaudininkų sąjunga – trumpai gyvavusi lietuvių politinė organizacija. Įkurta 1917 m. kovo 26 d. Petrapilyje eserų (socialistų revoliucionierių) ir trudovikų (darbiečių) frakcijų atstovų Valstybės Dūmoje M. Januškevičiaus ir P. Balio iniciatyva. 1917 m. balandžio 5 d. konferencijoje Lietuvos demokratų partijos 1914 m. programos pagrindu buvo priimta revoliucinė programa. Partijos spaudos organu tapo „Jaunoji Lietuva“. Žymiausi veikėjai – V. Bielskis, Felicija Bortkevičienė, Andrius Bulota, Mykolas Sleževičius, A. Sugintas, Žemaitė. 1917 m. gegužės 27–birželio 3 d. Rusijos lietuvių Seime LSLP turėjo 90 atstovų iš 320. Seime rėmė Lietuvos autonomijos demokratinės Rusijos sudėtyje idėją.

pasauliui politinį lietuvių visuomenės nusistatymą. Tuo reikalu buvo išleistas atsišaukimas ir išrinkta Lietuvių tautos tarybos Seimui šaukti komisija, į kurią pateko ir F. Bortkevičienė.

Savaite svarstęs Lietuvos ateities klausimus Rusijos lietuvių Seimas pataikė 3 rezoliucijas. Daugiausia balsų surinko dešiniojo sparno rezoliucija, reikalaujanti Lietuvai nepriklausomybės (140 balsų). Jai nepritarė socialdemokratai, Santara ir socialistai liaudininkai kartu su F. Bortkevičiene, kurie šalies ateitį siejo su autonomija Rusijos sudėtyje. Kairiojo sparno pasiūlytoji rezoliucija gavo 132 balsus. Rezultatais nepatenkinti socialistai liaudininkai iš tolesnio Rusijos lietuvių Seimo darbo pasitraukė.

Birželio 3 d. pasibaigus Rusijos lietuvių suvažiavimui, Lietuvos ateities klausimas buvo diskutuojamas įvairiuose susirinkimuose ir spaudoje. Lietuvos ateities vizijos klausimu atsirado nesutarimų pačioje socialistų liaudininkų partijoje. Susidarė du sparnai – kairysis ir dešinysis. Dešiniojo sparno atstovai, kuriam priklausė ir F. Bortkevičienė, apgailėstavo balsavę prieš Lietuvos nepriklausomybę, laikė tai partijos klaida ir nusidėjimu lietuvių tautai²⁵.

1917 m. rugsėjo 14 d. antrojoje Socialistų liaudininkų partijos konferencijoje F. Bortkevičienė, M. Sleževičius, B. Matulionis, F. Kaupa ir A. Rimka iš partijos buvo pašalinti, nes atsisakė vykdyti jos programą. Iš eserinės Socialistų liaudininkų partijos „išmesti“ veikėjai 1918 m. naujai įkurtos Lietuvos socialistų liaudininkų partijos (toliau – LSLP) žurnale „Varpas“ aiškiai pasisako už Lietuvos nepriklausomybę. Partijos išdininko darbas patikėtas F. Bortkevičienėi. Į 1917 m. spalio 18–20 dienomis Stokholme vykusią antrąją lietuvių konferenciją LSLP delegavo F. Bortkevičienę. Konferencijoje ji buvo vienintelė atstovė moteris. Fotografijoje matome ją sėdinčią tarp buvusio „Aušros“ redaktoriaus J. Šliūpo ir buvusio „Tėvynės sargo“ redaktoriaus dr. J. Tumo-Vaižganto²⁶.

²⁵ Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 101.

²⁶ Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 104.

F. Bortkevičienės politinė veikla nepriklausomoje demokratinėje Lietuvoje

1918 m. lapkričio mėn. suformuota pirmoji – A. Voldemaro – Vyriausybė neturėjo jokios ginkluotos jėgos, net savo saugumui užtikrinti. Dėl Vilniuje Rusijos pavyzdžiu besiorganizuojančių komunistų, vietinių lenkų, kviečiančių Lenkijos regentų tarybą užimti Lietuvą, sunkios ekonominės situacijos ministrų kabinetas atsidūrė pavojingoje padėtyje. Besitraukiančios vokiečių kariuomenės įkandin slinko komunistų armija, todėl Vyriausybė turėjo skubiai pakeisti visą programą ir pirmiausia organizuoti kariuomenę ginti kraštą nuo naujos invazijos²⁷.

Gruodžio 20 d. didesnei ministrų kabineto daliai pasitraukus į užsienį, liaudininkai siekė paimti valdžią į savo rankas, tačiau, bijodami tokios didelės atsakomybės, norėjo sužinoti, ką apie tai mano socialdemokratai. Buvo sušauktas pasitarimas, jame dalyvavo dr. J. Alekna, F. Bortkevičienė, M. Sleževičius, J. Vileišis, B. Novickienė, M. Biržiška, S. Kairys, A. Janulaitis. Liaudininkams išdėdčius savo pozicijas, socialdemokratai pareiškė, kad jie negali sutikti, nes reikia atsiklausti žmonių nuomonės. Puikiai orientuodamasi sudėtinguose ano meto įvykiuose, F. Bortkevičienė suprato, kad atsiklausti nėra kada²⁸. Trejus metus Lietuvoje negyvenęs M. Sleževičius po ilgų pasitarimų sutiko sudaryti koalinę Vyriausybę. Kaip matyti iš M. Sleževičiaus atsiminimų, jis gerai suprato prisiimtos atsakomybės našta: „Vaizdų vaizdai. Nelinksmi jie visi. Minčių mintys... irgi viena už kitą liūdnesnės, – ir tartum mušas valandas plaktukas, p. F. Bortkevičienės man su jaja atsisveikinant pasakyti žodžiai: „Laimėsi – gerai, pralaimėsi – prakeiks!“²⁹

M. Sleževičius, žinodamas neeilinius F. Bortkevičienės organizacinius gebėjimus ir matydamas puikų jos to meto situacijos išmanymą, savo

²⁷ Šapoka, A. *Lietuvos istorija*. Kaunas, 1936, p. 548.

²⁸ Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 105.

²⁹ Būtėnas, J., Mackevičius, M. *Mikolas Sleževičius: advokatas ir politikas*. Vilnius, 1995, p. 75.

Vyriausybėje jai buvo numatęs maitinimo ministrės postą. Tačiau šio sumanymo buvo priverstas atsisakyti dėl neigiamo Lietuvos Tarybos nusistatymo prieš moteris. Moterims visiška rinkimų teisė buvo suteikta Lietuvos Valstybės Tarybai 1919 m. lapkričio 20 d. priėmus Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą³⁰.

1920 m. rinkimuose į Steigiamąjį Seimą F. Bortkevičienė balotiravosi tiek Valstiečių sąjungos, tiek Socialistų liaudininkų demokratų partijos sąrašuose. Ji buvo atsakinga už partijos finansinę veiklą ir agitacinę medžiagą, nes vadovavo „Lietuvos ūkininkui“ ir „Lietuvos žinioms“. Iškart į Seimą nepateko. Tik 1921 m. sausio 22 d. G. Petkevičiaitei atsisakius Seimo nario mandato, F. Bortkevičienė tapo Steigiamojo Seimo nare³¹. F. Bortkevičienė dalyvavo rengiant Lietuvos universiteto statutą ir Ligonių kasų įstatymą³². Vadinamojoje moterų frakcijos veikloje nepasireiškė³³. Norėdama atsidėti Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos, atsiradusios susijungus LVS ir LSLP (1922 m. lapkričio mėn.), spaudos organizavimui, iš Steigiamojo Seimo išstojo.

1926 m. šiai sąjungai laimėjus rinkimus į III Seimą, F. Bortkevičienė kartu su G. Petkevičiaite, K. Griniumi ir A. Smetona siekė prezidento posto³⁴.

F. Bortkevičienės požiūris į demokratijos ir diktatūros santykį

1902 m. įsikūrusi LDP, kurios ilgamete centro komiteto nare buvo F. Bortkevičienė, savo įstatuose skelbė: „LDP idealas yra <...> pačių gyventojų valdoma slapčiu, betarpišku, visuotiniu, paremtu ant lygybės

³⁰ Jurėnienė, V. F. Bortkevičienės vaidmuo feministiniame judėjime Lietuvoje. *Dvasinės vertybės žinių visuomenėje*. Vilnius, 2003, p. 25.

³¹ *Trumpos Steigiamojo Seimo narių biografijos*. Klaipėda, 1924, p. 10.

³² Būtėnas, J. *Lietuvos žurnalistai: atsiminimai ir paieškos*. Vilnius, 1991, p. 20.

³³ Jurėnienė, V. F. Bortkevičienės vaidmuo feministiniame judėjime Lietuvoje. *Dvasinės vertybės žinių visuomenėje*. Vilnius, 2003, p. 25.

³⁴ Jurėnienė, V. F. Bortkevičienės vaidmuo feministiniame judėjime Lietuvoje. *Dvasinės vertybės žinių visuomenėje*. Vilnius, 2003, p. 25.

pamato balsavimu“ (demokratijos pagrindas). Nors ilgainiui Lietuvos demokratų partija transformavosi į Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą, anksčiau kelti idealai išliko. Išliko ir būnant valdžioje 1926 m. gegužės mėn.–1926 m. gruodžio 17 d. Neišnyko, o galbūt net ir sustiprėjo demokratinę santvarką pakeitus diktatūrai...

1926 m. lapkričio mėn. gavęs slaptos medžiagos apie didėjančią perversmo grėsmę, J. Paleckis skuba informuoti liaudininkų vadovybės narę F. Bortkevičienę. „Išgirdusi naujienas Bortkevičienė užtikrino, kad vyriausybė jau žino apie krikdemų ir tautininkų planus. Jaudindamasi F. Bortkevičienė kalba apie dešiniuosius sąmokslininkus, tvirtindama, kad jie nieko nepasieksią. Krikdemų perversmo planus, su ašaromis akyse, F. Bortkevičienė pavadino piktavaliu „žaidimu“ valstybės likimu. Esą gali įvykti kruvini susirėmimai, kuriais pasinaudojusi Vokietija užimtų Klaipėdos kraštą, o Lenkija grasintų visai Lietuvai.

Pasiūlymus apie ginkluotus būrius ji sukritikavo. Esant dviem ginkluotoms stovykloms, susirėmimų neišvengtume, galėtų kilti pilietinis karas. Vyriausybei esą pakanka priemonių ir jėgų bet kokioms dešiniųjų užmačioms sužlugdyti. Kas be ko, kariuomenėje yra nepatikimų asmenų, juos teks pašalinti, bet apskritai ten vyrauja sveika atmosfera, ir kariuomenė be dvejonių stos ginti vyriausybės ir demokratijos, likus mažiau nei 2 savaitėms iki A. Smetonos diktatūros įvedimo, kalbėjo F. Bortkevičienė³⁵.

Vis dėlto planuotas perversmas įvyko. 1926 m. gruodžio 17 d. pasibaigęs parlamentarizmo laikotarpis III Seime daugumą turinčiai (22 narius) LVLS neleido galutinai įtvirtinti demokratijos vertybių. (1926 m. gegužės 8, 9 ir 10 d.–1926 m. gruodžio 17 d. valdymo laikotarpiu vienas iš pagrindinių jų nuveiktų darbų buvo karo padėties ir demokratinė laisvių suvaržymų panaikinimas³⁶.) Saugodami valstybės likimą, valstiečiai liaudininkai taikiai užleido valdžią agresyviai nusiteikusiai „krikdemų – tautininkų“ jėgai³⁷.

³⁵ Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 152.

³⁶ http://www3.lrs.lt/pls/inter/dba_intra.w5_show?p_r=283&p_k=1&p_b=3804

³⁷ Respublikos išlikimas – visų svarbiausias įstatymas. *Lietuvos žinios*. 1926, gruodžio 21, p. 1.

Kaip prisimena J. Paleckis, F. Bortkevičienei demokratijos pralaimėjimas buvo skaudus smūgis. „1926 gruodžio 20 d. iš žurnalistų sužinojęs „Lietuvos Žinių“ redakcijoje aplankiau senutę Bortkevičienę, kuri dėl perversmo labai krintosi <...> F. Bortkevičienė man pasitarė, kad reikia nedelsiant įsijungti į kovą prieš fašistus. Trumpai pasitarę nusprendėme Rygoje leisti laikraštį „Liaudies balsas“.

– Ir vėl kaip carizmo, kaip spaudos draudimo laikais užsienyje spausdinsim laikraštį ir slapta platinsim Lietuvoje, – liūdnai šypsodamasi kalbėjo F. Bortkevičienė. – Štai kovojome už nepriklausomybę, už demokratiją, o atėjo sukčių gauja ir sutrempė visas teises ir laisves...“³⁸.

F. Bortkevičienė (kiek leido sąlygos) šiuo sunkiu Lietuvos valstybingumo momentu neliko pasyvia demokratijos „laidotuvių“ stebėtoja. Aktyvios šiuo klausimu ir jos leidžiamos „Lietuvos žinios“. 1926–1940 m. cenzūros varžomame dienraštyje praspūsta tiesioginės (kritikuojama tautininkų ir A. Smetonos valdžia³⁹) ir netiesioginės (aprašo įvairių pasaulio diktatūrų neigiamus padarinius⁴⁰) „kritikos strėlės“ A. Smetonos įvestai diktatūrai. Už valdžios kritiką F. Bortkevičienė, kaip atsakingoji „Lietuvos žinių“ redaktorė, atsiperka bandomis, areštais. Ypač kritikuojamas A. Smetonos siekis savo naudai pakeisti demokratinę Konstituciją ir dvarininkų naudai reformuoti 1922 m. Žemės įstatymą.

Felicija Bortkevičienė ir komunizmas

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga, nesutikdama pasipriešinimo, okupavo Lietuvą ir per beveik du mėnesius inkorporavo į sovietinių respublikų sudėtį. Prie 1940 m. besąlyginės Lietuvos kapituliacijos ir „didžiojo

³⁸ Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 164.

³⁹ Ar tautininkai dalyvauja savivaldybių rinkimuose. *Lietuvos žinios*. 1931, rugsėjo 4.

⁴⁰ Sturco, L. Diktatūra ir demokratija. *Lietuvos žinios*. 1927, sausio 10, p. 1; Diktatūrų bruožai. *Lietuvos žinios*. 1929, rugsėjo 30, p. 1; Tarptautinė demokratijos kova prieš diktatūrą. *Lietuvos žinios*. 1929, gruodžio 12, p. 1.

lietuvių inteligentijos blūdo“⁴¹, be „supuvusio A. Smetonos režimo“, savo išskirtine veikla prisidėjo sovietų diplomatai, anot istoriko Z. Butkaus, Baltijos valstybėse tarpukariu rezgę įvairias „intrigas“, ruošdami dirvą sovietizacijai⁴². Negalėdami platinti komunizmo užsienyje tiesiogiai per uždraustas vietines komunistų partijas, sovietai savo tikslus mėgino įgyvendinti per tarptautinį kultūrinį bendradarbiavimą – prisidengdami kultūra skleidė komunistines idėjas, vadinamąjį kultūrbolševizmą⁴³. Šis sovietų planas puikiai pasiteisino. Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio Europoje atsirado vis daugiau komunizmo „kultūrinių darbuotojų“, pirmiausia tarp kairiųjų pažiūrų inteligentų (dominavo rašytojai), savo veikla ir kūriniais skleidusių kultūrbolševizmą. Tokiu, iš šalies žiūrint, „nekalto pobūdžio“ keliu buvo formuojamas teigiamas sovietų įvaizdis ir ruošiamas dirva sovietizacijai. Pagrindiniai kultūrbolševizmo skleidėjai buvo asmenys, prijaučiantys sovietams ir komunistų partijai, palaikantys su ja ryšius. Tačiau kultūrbolševizmą propagavo ir nemaža dalis žinomų menininkų, kultūros ir visuomenės veikėjų, kurie patys nieko bendro neturėjo su komunistais, nepriklausė komunistų partijai⁴⁴.

Valstiečiai liaudininkai komunizmo atžvilgiu nebuvo vieningi. Diktatūros sąlygomis subrendusi pamaina nebuvo atspari kultūrbolševizmo idėjoms, jau užmigdžiusioms didžiąją dalį visuomenės budrumo. 1939 m. išgyvenant dar vieną Vyriausybės krizę, tautininkai pakvietė liaudininkus ir krikdemus sudaryti koalicinę Vyriausybę. Šis klausimas buvo svarstomas M. Sleževičiaus bute. Susirinkime taip pat dalyvavo Jaunimo sąjungai

⁴¹ Truska, L. Pasimokyti galima tik iš kritiškai suvoktos istorijos. *Kultūros barai*. 2002, Nr. 7. p. 78.

⁴² Butkus, Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). *Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 7, p. 154–157.

⁴³ Tamošaitis, M. Lietuvos valdžios veiksmai kairiųjų inteligentų ir LKP atžvilgiu A. Smetonos autoritarinio valdymo metais (1927–1940 m). *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2 (įteiktas spaudai).

⁴⁴ Tamošaitis, M. Lietuvos valdžios veiksmai kairiųjų inteligentų ir LKP atžvilgiu A. Smetonos autoritarinio valdymo metais (1927–1940 m). *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2 (įteiktas spaudai).

atstovavęs J. Paleckis. „Prasidėjo gana ilga diskusija, kurią galima pavadinti ginču tarp senų valstybės išminčių ir jaunų karštagalvių. „Seniai“, kaip vadino Sleževičių, Bortkevičienę, Toliušį, tvirtino, kad nėra kitos išeities, reikia sutikti ir įeiti į vyriausybę. Jaunieji, tarp kurių buvau ir aš, norėjo pradėti nuo galvos ir reikalauti Smetonos pasitraukimo, kitaip vėl bus perstatinėjimas koalicijos priedanga“⁴⁵, – prisimena būsimalis Lietuvos laisvės „duobkasys“.

1939 m. spalio mėn. opozicinių politinių veikėjų susirinkime J. Paleckis pasiūlė nuversti A. Smetonos režimą ir iškelti programą už liaudies Lietuvą. Liaudininkui advokatui Šmulksčiui pažymėjus, kad iškeltos mintys vertos dėmesio ir pasiūlius parengti programą, niekas neprieštaravo. J. Paleckio su „užsidedimu“ parengtos programos (Lietuvos Laisvos Darbo Respublikos kūrimo programa) reikalavimai iš dalies atitiko pereinamojo nuo buržuazinės demokratinės santvarkos prie socialistinės, tarybinės santvarkos laikotarpio sąlygas. Iš esmės, kaip pripažįsta pats autorius, kaip jau žinoma, būsimalieji 1940 m. vasaros įvykiai pas mus vystėsi pagal Lietuvos komunistų partijos programą⁴⁶.

Norėdamas išdėstyti programą liaudininkų vadovybei, J. Paleckis 1939 m. spalio 7 d. nekviestas nuvyksta į uždarą liaudininkų suvažiavimą. „Laikas buvo toks ypatingas ir opus, jog nutariau vis dėlto ten nueiti. <...> Matydamas, kad tas trumpas suvažiavimas-pasitarimas baigiasi, aš paprasčiau žodžio. Išėjęs kalbėti, ėmiau karštai įrodinėti, kad padėtis būtinai reikalauja padaryti galą fašizmui.

– Negalima taikytis su tokia padėtimi, kai liaudininkai, pasiuntę savo ministrus į vyriausybę, padeda stiprinti fašistinę santvarką ir apgaulinėti liaudį – sušukau įsikarščiavęs. Nuaidėjo smarkūs plojimai. Tai dar labiau padrašino mane. Pareiškęs, kad kovai prieš fašizmą reikalinga aiški antifašistinė programa, paskaičiau Lietuvos Laisvos Darbo Respublikos kūrimo programą, kuri sulaukė taip pat gyvo pritarimo ir plojimų. Pasiū-

⁴⁵ Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 278.

⁴⁶ Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 294.

liau suvažiavimui apsvarstyti šią programą. Tada pašoko susijaudinusi Bortkevičienė:

– Išdėstytoji programa – tai bolševikų programa! Aš protestuoju prieš pasiūlymus, persisunkusius komunizmo dvasia, kuria užsikrėtęs Paleckis!

Salė neramiai gaudė. Grinius pusbalsiu kartojo: „Kokiomis jėgomis? Kur tos jėgos?“ Pirmininkaujantis Toliušis ramino įsikarščiausią senutę Bortkevičienę...⁴⁷

Sena „varpininkė“, demokratė, kovotoja už Lietuvos laisvę, žinodama, kaip brangiai ji kainuoja, nepasidavė kultūrbolševizmo sukeltam „didžiajam lietuvių inteligentijos blūdui“. Neprarado ir tik jai būdingo rūpinimosi nuteistaisiais. Lyg nebūtų liejusį pykčio suvažiavime, po keleto savaičių kalėjime aplankė už demonstracijos prieš A. Smetoną inicijavimą kalintį J. Paleckį. 1941–1944 m. padėjo gestapo suimtiems žmonėms. Vokiečius išstūmus rusams, stengėsi padėti žmonėms išvengti sovietinės okupacijos represijų⁴⁸.

1944 m. vasarą sugrįžę sovietų saugumiečiai F. Bortkevičienę ne kartą tardė. Kartais uždarydavo kelioms paroms į kalėjimą, kartais išsivesdavo iš namų ir po naktinio tardymo paleisdavo. Nuo tardymo pašljo ir taip menka senos moters sveikata⁴⁹.

1945 m. spalio 21 d. F. Bortkevičienė mirė.

Išvados

I. F. Bortkevičienės tarpininkavimas tarp legalių ir nelegalių lietuviškų organizacijų, šifruotų pranešimų apie lietuvišką spaudos leidimą ir transportavimą, žinių apie areštuotus, įkalintus, sekamus lietuvių revoliucinio ir nacionalinio išsivadavimo veikėjus siuntimas, agitatorių aprūpinimas

⁴⁷ Paleckis, J. *Dvejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 298.

⁴⁸ Liupkevičius, J. Bortkevičienė Felicija Povickaitė. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2003, t. 3, p. 372.

⁴⁹ Paulavičienė, R. *XX a. Lietuvos mokytojai*. Vilnius, 1996, p. 13.

literatūra, pinigais, ginklais, jos dedamos diplomatinės pastangos bendram tikslui suvienyti konfrontuojančias LSDP ir LDP jėgas turėjo didelės reikšmės 1905 m. revoliucijos įvykiams Lietuvoje.

2. 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo metu F. Bortkevičienė daugiausiai reikėsi organizacinėje veikloje. Jos nusiteikimą reikalauti Lietuvai autonomijos atspindi oficialią Lietuvos demokratų partijos poziciją šiuo klausimu. Kaip moterų teisėms atstovaujanti talentinga politikė, ji atsiskleidžia, pasiūlydama suvažiavimui įtraukti punktą, kuriame būtų įteisintas abiejų lyčių lygiateisiškumas.

3. 1917 m. Rusijos lietuvių Seime, Petrapilyje, F. Bortkevičienė, balsavusi už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje, supranta, kad tai yra klaida. Su keletu bendraminčių atsisakiusi vykdyti Lietuvai žalingus nutarimus, iš partijos pašalinama. Tokiu būdu F. Bortkevičienė pasirodo kaip brandi valstybininkė, kuriai atsikuriančios Lietuvos valstybės interesai yra aukščiau už bet kokią partijos programą.

4. 1918 m. per plauką negavusi M. Sleževičiaus pasiūlyto maitinimo ministrės portfelio, po trejų metų F. Bortkevičienė paragauja įstatymų leidžiamosios valdžios duonos Steigiamajame Seime. 1926 m. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungai laimėjus rinkimus į III Seimą, F. Bortkevičienė kartu su G. Petkevičaitė, K. Griniumi ir A. Smetona siekia prezidento posto. Toks aktyvus F. Bortkevičienės dalyvavimas aukščiausios valdžios institucijose rodo visuomenės pasitikėjimą ir aukštą valstybės vyrų įvertinimą.

5. Demokratijos pralaimėjimą F. Bortkevičienė vertino kaip smūgį laisvos Lietuvos visuomenės raidai. Aktyvi F. Bortkevičienės pozicija, kurią atspindėjo kritika tautininkų režimui, prisidėjo prie priešiško režimui politinių ir kultūrinių pajėgų bloko formavimosi.

6. Faktai liudija, kad, priešingai įsivyravusiam literatūroje ir istorijoje požiūriui, F. Bortkevičienė nepasidavė kultūrbolševizmo sukeltam didžiajam lietuvių inteligentijos „blūdumui“. Turėdama kritišką nuomonę šiuo klausimu, jos neišsizadėjo iki gyvenimo pabaigos.

FELICIJA BORTKEVIČIENĖ – POLITICIAN

LIUDAS SUBAČIUS

Summary

Keywords: revolution; Great Seimas of Vilnius; Congress of the Lithuanians of Russia; Constitutive Seimas; Peasant Populist Party; dictatorship; democracy; Kultur-Bolshevism; program for establishment of the Free Lithuanian Working People's Republic.

This article is the first in the field of historiography to present a comprehensive review of the political life of one of the most famous public figures of the first half of the XX century – Felicija Bortkevičienė. On the basis of the reminiscences by the contemporaries, the article analyses her role in the events that took place during the 1905 revolution and during the Great Seimas of Vilnius that was established after the revolution. The article evaluates

the position F. Bortkevičienė adhered to with regard to the Lithuanian geopolitical situation during the 1917 Congress of the Lithuanians of Russia and after it. Moreover, the article discusses her participation in political life of Lithuania in 1918–1926. The article presents F. Bortkevičienė's attitude toward A. Smetona's authoritarian regime and the accompanying this period domination of communist moods among the Populists.

[teikta 2006 m. rugsėjo 12 d.]